

Kempelen emlékek Jászberényben

Egy fekvő vörös márvány sírkölap látható a jászberényi Fehértói temetőben. Irodalomtörténeti, helytörténeti emlék. Egy sírkő, amelyhez *Arany János* verset írt . . .

Azok közül, akik az elmúlt esztendőkből a televízió képernyőjén látták a regényes filmsorozatot *Kempelen Farkasról*, vagy akik olvasták a nemrég elhunyt *Szalatnai Rezső* Kempelen a varázsló című regényét, bizonyára kevesen tudják, hogy a híres magyar polihistor dédunokájának, *Kempelen Győző*nek felesége, a múlt század egyik neves magyar íróője és kislány nyugszik a sírkő alatt. Talán még kevesebben tudják, hogy Kempelen Győző a múlt század ötvenes éveiben rövid ideig a jászberényi gimnázium tanára volt.

Róluk szeretnék megemlékezni.

Kempelen Győző 1829-ben született Budán.¹ Édesapja, *Kempelen Lajos* állami, pénzügyi tisztviselő volt, egyébként ismert természetbúvár, entomológus.² A szülők különváltan éltek, az apa Bécsben, az anya – *Wittorf Franciska* – a gyermekekkel Magyarországon. Győzőt papnak szánták. Kalocsán és Pécsen járt iskolába, majd 1847-ben Rómába küldik teológiára, ahol a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke lett. A szabadságharc hírére azonban 1848-ban titokban elhagyja Rómát és hazaszökik. Itthon lelkesen csatlakozik a forradalomhoz, belép a honvéd seregbe és vitézül harcol. Így emlékszik meg erről: „Nem egyszer néztem szemébe a halálnak . . . Jól emlékszem, egyszer – Szeghegy és Verbász között volt – tizenegy embert lőttek el mellőlem egy délelőtt . . . Derék tábornokom Guyon, midőn látta állásom veszélyes voltát, mellettem ellovagolva szokott kedves modorával mondá: Ik gratuliere, dasz sie nok leben . . .”³

A szabadságharc leverése után a *Pesti Napló* munkatársa lesz. 1851. november 12-én feleségül veszi *Tóth Riza* (Teréz) írónőt, *Tóth Kálmán*nak, a népszerű költő, író és szerkesztőnek nővérét. Pestről Szegedre költöznek, abba a városba, amely annak idején lelkes 48-as volt, s ahol a bukás után ez a negyvennyolcasság nemcsak a politikai, hanem a társadalmi vonatkozásokban is tovább élt. Itt érzik jól magukat. Az állandó, biztos munka és megélhetés hiánya azonban átmenetileg elmozdítja őket Szegedről, 1857 őszén Jászberénybe költöznek.

Kempelen Győző itteni munkásságáról csak a szűkszavú gimnáziumi évkönyvekből olvashatunk. Jászberényben 1857-ig kizárólagosan a ferencendi szerzetes tanárok tanítottak, s a gimnázium 1856/57-es értesítője még ezt a címet viselte: Tudósítvány a Sz. Ferencendi jászberényi algymnasiumról. A cs. kir. közoktatásügyi minisztérium 1857. november 17-én engedélyezi és ismeri el nyilvánosnak a jászberényi gimnáziumot. Az 1857/58-as tanévben tehát lényeges változások történnek a gimnázium életében, a tanítás módjában, a tantervben. A szerzetes tanárok mellett polgári tanárokat is alkalmaznak. Ekkor nevezik ki a „tanbizottmány” felterjesztésére Kempelen Győzőt is tanárnak a gimnáziumba, amely ekkor még csak négy osztályú, s így a mai általános iskola felső tagozatá-

¹ A születési és halálozási adatok az illetékes anyakönyvekből, lexikonokból, némely forrásokra nem hivatkozott életrajzi adatok a Kempelen család hagyományából, illetve Kempelen Béla: A Kempelen család története c. kéziratból (Bp. 1939.) valók. Itt szeretném kifejezni köszönetemet a jászberényi Lehel Vezér Gimnázium helytörténeti szakkörének, különösen vezetőjének, *Csomor Józsefné* tanárnőnek, aki a Kempelen Riza síremlék felkutatásában 1977-ben szakkörével együtt segítségemre volt.

² Főleg pókokkal foglalkozott. Egy Egerből származó új pókfaj, illetve változat miatt *Herman Ottó*val vitába is keveredett az 1870-es években.

³ *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadban. Szeged, 1861. 137. old. – Guyon rossz németeségű szavai magyarul: „Gratulálok, hogy ön még él!”

nak felel meg. Kempelen a történelmet és a földrajzot, valamint a német nyelvet tanítja, s osztályfőnöke az I. osztálynak.⁴

Kempelen már Szegeden is kitűnt azzal, hogy igyekezett a város történetére vonatkozó levéltári anyagokban búvárkodni. Ezt a munkát – kedvtelését – Jászberényben is folytatja. Megírja történelmi tanulmányát a városi tanács levéltárában lévő 140 eredeti – illetve *Repiczky János* által lefordított – török okmány alapján. Tanulmánya A törökök a Jászságban címmel jelenik meg a gimnázium 1857/58-as évkönyvében. Két évvel később a *Hazánk* című folyóiratban is napvilágot lát tanulmánya. A Jászság a török foglalás idejében, 1565–1685 címmel.⁵ Tanulmányaiban bőven hivatkozik történelmi és helytörténeti forrásokra és a 140 török okmányból 82-nek anyagát dolgozta fel. Igen érdekes forrásmunkák és olvasmányok manapság is a helytörténészek számára!

1858-ban súlyos csapások érik. Az év első napján elveszti feleségét, majd április 4-én kislfia, a nyolchónapos Farkas is a jászberényi temető földjébe kerül, édesanyja mellé. Mindezek ellenére fáradhatatlanul dolgozik magyar nyelvi tankönyvein, mert – mint egyik tankönyvének előszavában írja – „... a néptanodai . . . tankönyvek, jelesen a hazai nyelvünk oktatásához szükségesek, fájdalom, nem állnak a közkíválmással egy arányban”.⁶ Mindezt akkor, amikor Bécs igyekszik a német nyelvet újra a magyarokra erőszakolni. 1858. május 15-én az illetékes tanügyi hatóság meg is inti a magyar középiskolákat, mivel „a német nyelv sikeresebb oktatási kívántatik”.⁷ Érdemes megjegyezni, hogy pl. az 1851/52-es tanévben minden tanári vagy tanügyi értekezlet jegyzőkönyvét kizárólag német vagy latin nyelven volt szabad felterjeszteni! Mikor 1860-ban némi enyhülés mutatkozott, és minden iskolától hivatalosan megkérdezték, hogy milyen nyelvet választanak az oktatás nyelvül, Jászberény tantestülete egyhangúan a magyar nyelv mellett állt ki.⁸

1857-ben már megjelent Szegeden az *Útmutatás a hangoztatás útján olvasástanításhoz* című tankönyve. Jászberényben írja az 1858-ban kiadott *Magyar nyelvtani gyakorlókönyv*-ét, 1859-ben pedig az *Útmutatás a Honisme előadására*, valamint a *Magyar helyesírás* című tankönyvei jelennek meg. 1860-ban *A magyar nyelv gyakorlati tanfolyama* kerül ki a nyomdából, ez kézi- és segédkönyv a tanítóképezdei tanárok és tanulók, valamint az elemi iskolai tanítók számára. A négykötetes mű második kötetét *Visontay* (Preszner) *János*, a jászberényi gimnázium akkori igazgatója írta.⁹

A tankönyvíráson kívül szépirodalommal is foglalkozik. Írói tevékenységét így értékeli: „azok közé sorozom magamat, kik minden úton óhajtkák, hogy gazdaguljon irodalmunk”.¹⁰

Rövid jászberényi tartózkodása után ismét Szegedre tér vissza. Újra megnősül. Felesége a jászberényi származású *Koór Flóra*.¹¹ 1859-ben megindítja a *Szegedi Híradót*. Ugyanezen évben kiadja a *Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben* című írását, ami merész vállalkozás volt az akkori időkben. *Széchenyi István* öngyilkossága miatti tüntetések szer-

⁴ Az adatok a jászberényi gimnázium 1857/58-as, illetve az 1879/80-as értesítőjéből valók.

⁵ A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870. Akadémiai, Bp. 1977. – Az 1734, 1735 és 1973 számmal jelölt bibliográfiai adatok.

⁶ *Kempelen Győző*: A magyar nyelv gyakorlati tanfolyama I. kötet, IV. old. Szeged, 1860.

⁷ A jászberényi gimnázium 1857/58-as értesítőjéből.

⁸ A jászberényi gimnázium 1879/80-as értesítőjéből.

⁹ *Preszner János*, aki *Visontay*-ra magyarosított, 1857-től 1873-ig volt a jászberényi múzeum igazgatója. Sírja csak pár lépésnyire van Kempelen Rizáétól.

¹⁰ A 6. jegyzetben idézett mű, I. kötet 3. old.

¹¹ A Koór családra vonatkozóan mindössze annyit sikerült megtudnom, hogy az 1845–1870 közötti években *Koór János* orvos – medicus – volt Jászberényben. 1867-ben tagja volt a gimnáziumi tanbizottságnak is. *Koór Flóra* Kempelen halála után *Péterfalvi Nagy Sándor*hoz, a *Szegedi Híradó* felelős szerkesztőjéhez ment férjhez. Leányuk: *Nagy Ibolya*, a budapesti Nemzeti Színház örökös tagja volt.

vezése, bátor cikkei miatt 1860. szeptember 7-én letartóztatják és Josefstadt-ba, a II. József idejében épített csehországi katonai erődvárosba internálják.¹² Negyvenhét napig tartják itt fogságban, több „politikailag megbízhatatlan” magyarral együtt. Többek között *Pesty Frigyes*szel, a neves történésszel, aki ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Internálásának élményeiről könyvet írt *7 hét Josefstadtban* címmel. Ebből a naplószerű könyvből tudjuk meg azt is, hogy testvéröccse, Gyula – aki a szabadságharcban való részvétele miatt büntetésből, az egyik osztrák huszárezredbe volt besorozva, s éppen tartós szabadságon volt otthon Szegeden – sem kerülhette el sorsát. „Szegény testvérem, Gyula nálamnál rosszabbul járt. Ugyanaz nap, midőn engem elfogtak, őt a gróf Haller huszárezredhez, melytől szabadságon volt odahaza, elvitték . . . Anyám írta, hogy Gyula öcsémtől levelet kapott Veronából, melyben jelenti neki, hogy Bécsben nem volt szabad édesatyját meglátogatnia, Velencében egy Szegedről érkezett sürgöny folytán vasra verték, négy napig ott maradt így, a végre Veronába kísértetett . . .”¹³

Kempelen Győző Josefstadtban is emlékszik Jászberényre, ott hagyott szeretteire, az élőkre és a holtakra:

„A hazaszeretet lévén első és legszentebb érzeményem, melyet megtagadni a bitófa alatt sem tudnék, első kívánatom, hogy testem az édes anyahon drága kebelén pihenjen azon sírboltban, melyet a jászberényi temetőben magasztos szellemű Rizám számára készítették, ki mellett szerelmünk édes gyermeke, kit szépapja, a híres sakkgépkészítő Kempelen után Farkasnak neveztem, nyugszik . . . Szegény kis fiam szívesebben osztotta meg édes anyja hideg kövekkel kirakott szűk boltozatát, mint hogy atyjával, kire már olyan édesen tudott mosolyogni, a világ keserves tömkelegében maradjon . . . Ha Josefstadba nem hoznak, ez év őszén akartam Ibolykát, a budai temetőben nyugvó kis leánykámát is sírboltba hozatni, hogy mindnyájan együtt legyenek . . .”¹⁴

1860. október 23-án szabadul s megengedik, hogy hazatérjen Magyarországra. „Pesten két nap alatt elvégezve legsürgősebb teendőimet, szeretett nőmhöz siettem Jászberénybe, hol rabságom nagy részét szülőinél töltötte.”¹⁵

De nem marad Jászberényben, átmenetileg visszatér Szegedre. 1860. december 8-án Csongrád megye törvényhatósági bizottsága tagjává választják, december 20-án a vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezik ki, 1861. január 5-én pedig Szeged város városi képviselője és tiszteletbeli főjegyzője lett.

Majd Pesten kezd el újra dolgozni és a *Hon* állandó munkatársa lesz. Regényei jelennek meg, népszínműveit adják elő a budai népszínházban.¹⁶ De nem zárkózik el a közéleti tevékenységtől sem. 1862. december 16-án *Széchenyi Ödön* – Széchenyi István fia – kezdeményezésére megalakul Pesten a tűzoltó szövetség. Az alakuló gyűlésen a szövetség működésére vonatkozó tervezetet Kempelen olvassa fel.¹⁷ Feltehetően összeköttetésben állott az emigrációval is. Erre utalnak *Lővei Klára* következő sorai: „1864-ben, Párizsból visszajövet, Kempelen Győző korán elhunyt írótt kellett felkeresnem Budapesten a Vas utca 12. szám alatt.”¹⁸

¹² Ma Joseföv, Csehszlovákiában Hradec Králove-től északra.

¹³ A 3. jegyzetben idézett mű, 118. old.

¹⁴ Ugyanott, 141–142. old.

¹⁵ Ugyanott, 220. old.

¹⁶ *Kempelen Győző* megjelent műveinek bibliográfiáját lásd *Színnyei József*: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Bp. 1897. 1461–1463. hasáb.

¹⁷ *Roncik Jenő*: Gróf Széchenyi Ödön. Debrecen, 1938. 127. old.

¹⁸ *Dr. Sáfán György* szerk.: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 510. old.

1864. április 11-én újabb csapás éri: Győző fia is meghal. Majd beteg szíve felmondja a szolgálatot. 36 éves, amikor 1865. április 6-án Pesten meghal. Kívánsága nem teljesül, nem kerül a jászberényi sírboltba, Pesten temetik el. Öröksége csak ennyi: „Nőmnek vagyont nem hagyhatok, hiszen a magyar nemzet napszámosságának, az íróknak vagyonuk nincsen”.¹⁹ Kempelen Győző hamvai a budapesti Mező Imre úti (volt Kerepesi) temető 34/I. parcellájában pihennek, unokatestvére, *Kempelen Béla*, a budapesti hivatásos tűzoltóság első főparancsnokának díszhelyen levő sírjában. Hamvait 1914-ben temették át erre a helyre. Sajnálatos, hogy a neve nem került rá a sírkő-obeliszkre.

Első felesége, írói nevén *Kempelen Riza* – aki először csak Riza álnév alatt jelentkezik írásaival – 1850-ben kezd el a *Hölgyfutár*-nak dolgozni.²⁰ A *Hölgyfutár* (Közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből) 1849. november 15-én jelent meg először, alig három hónappal a világosi fegyverletétel után. Eleinte nagy íróink nevével is találkozhatunk a lapban: *Arany János*, *Tompa Mihály*, *Gyulai Pál*, *Szigligeti Ede*, *Vajda János* írásai jelentek meg benne. Jókainak is itt jelenik meg folytatásokban a Janicsárok végnapjai c. regénye és néhány novellája. Kempelen Riza novellái szokatlan írásmódjukkal tűnnek ki a kor nőíróinak munkái közül. A cselekményhez a kor élethű rajza adja nála a hátteret.

Barabás Miklós rajzolta arcképe először a *Hölgyfutár* 1855. évi 1. számához mellékelve jelent meg, majd a lap 1857. évi I. Albumában, itt már névaláírásával együtt. 29 éves, amikor elragadja a halál. Arany János így örököltette meg emlékét.²¹

Kempelen Riza sírkövére

Riza jövel! zendült a szellemi szózat egéből,
Vágyad örök szép volt: íme az isteni szép.
Riza, maradj! rebegé szomorúan az övéi szerelme,
Mennyed alatt is van: tenszíved alkotta itt.
Már szállt, már küszöbén lebegett a végtelen üdvnek,
Megtért volna, de haj! zárva mögötte az ég.

Pozder Miklós

¹⁹ A 3. jegyzetben idézett mű, 146. old.

²⁰ *Tóth Teréz* Baján született, *Tóth György* uradalmi főszámvevő és *Nightszki Teréz* gyermekeként, némely adatok szerint 1829-ben, mások szerint 1833-ban. Megjelent műveinek bibliográfiáját lásd Szinyei idézett művében, V. kötet, 1463–1464. hasáb.

²¹ Arany János összes költeményei. Szépirodalmi, Budapest, 1969. I. köt. 319. old. Arany a verset 1858-ban írta.